

ISSN 0027-8084
УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLI/3–4

БЕОГРАД
2010

Digitized by Google

ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О МОГУЋНОСТИМА СЕМАНТИЧКЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ ЛЕКСЕМА *ПЕЧЕНИЦА* У ВЕЛИКОМ ОПИСНОМ РЕЧНИКУ*

У раду се на основу грађе Речника САНУ, као и постојећих дефиниција у другим речницима семантички анализира лексема *печеница*, с циљем да се за њено будуће представљање у речницима (пре свега у великом Речнику САНУ) употпуни досадашња семантичка идентификација, укаже на омашке које у том смислу постоје, као и на бројне и сложене проблеме који се притом постављају пред лексикографа.

Кључне речи: лексикографија, семантика, семантичка идентификација, лексема.

1.0. Непосредан повод за писање овог прилога налази се у настојању да се семантички идентификује лексема *печеница* у процесу израде текста Речника САНУ и укаже на бројност и сложеност проблема који се у процесу лексикографске обраде ове одреднице јављају. Наиме, семантички обим у којем је потврђена лексема *печеница* у грађи Речника САНУ, чак и када се изузму покрајинска значења, надмашује досадашње лексикографске дефиниције у постојећим речницима: Вуковом, ЈАЗУ, МС и СЈ,¹ а у појединим дефиницијама, по нашем мишљењу, присутне су и омашке (нпр. значење у Рјечнику ЈАЗУ „комад меса на живу чељадету“).

2.0. Поћи ћемо од граматичких особености и творбених карактеристика. *Печеница* је именица женског рода изведена суфиксом *-ица* од презентске основе *пећи*, тачније преко трпног придева овог глагола (Skok: *рећи*; Клајн 2003: 118). Реч је о изведеници од трпног придева, па је очекивано да значење буде конкретизовано. Речници српског језика као основно наводе значење „печење, пециво, печенка“ (Рјечник ЈАЗУ), „печено месо као јело, печење“ (Реч-

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Вук С. Карацић, *Српски рјечник*, Беч, 1818; *Рјечник хрватског или српског језика*, Загреб: ЈАЗУ, 1880–1882–1976; *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска I–III, Нови Сад: Матица српска IV–VI, 1967–1976; *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

ник МС), „печено месо“ (Речник СЈ). Ово значење је такође потврђено великим бројем примера у грађи Речника САНУ, хронолошки и територијално широко заступљених, те се може констатовати да у случају именице *йеченица* нема већих проблема око утврђивања примарног (основног) значења. У Вуковом Рјечнику се под одредницом *йеченица* наводи значење „*der Weihnachtsbraten, sus assata die festo nativitatis Christi*“, са опширном етнографском белешком: „Печеница обично бива читаво крме (прасе или назиме, а код газда, ђе много чељади има у кући, и назимац од двије године), а може бити и овца, код сиромаша и ђурка (...)“.² Наведено значење потврђено је и у осталим речницима српског језика, премда се редослед навођења у лексикографском представљању разликује: као друго и треће по реду у Рјечнику ЈАЗУ³ „б. пециво за божић“ и „ц. живо крме, које је одређено, да се закоље за божић“; под тачком 4. у Речнику МС „4. животиња одређена за печење, нарочито о већим празницима“ (и као израз *божићна йеченица* „младо прасе, јагње и др. отхрањено да се испече о Божићу“); под тачком 1. одвојено тачком и зарезом од значења *йечено месо* у Речнику СЈ „1. печено месо; печено прасе“. Приметићемо да се у постојећим лексикографским идентификацијама лексемом *йеченица* означава и 'жива животиња одређена, тј. намењена за печење о већим празницима, нарочито Божићу', и 'печено месо такве животиње', што јасно потврђује и богата грађа Речника САНУ, нпр.:

Докле дан напредује – до подне – проспе се слама на месту где ће се *йеченица* убити, затим се ту доведе или донесе *йеченица* (Ђукановић Илија, СЕЗБ 50, 227);⁴ О Божићу он коље три *йеченице*: прасе, јагње и ђурку (Весел. 10, 172); На Божић се дизаше пре зоре ... Па тек о ручку *йеченица*, па чесница (Доман. 5, 231); Шта сам ти заповедио ... ? – Да не пушташ никога до *йеченице* на три корака (Срем. 16, 27).

То, међутим, у постојећим лексикографским решењима (уп. Речник МС и Речник СЈ) није доследно показано, иако би морало бити, будући да се ради о два значења: 'печена животиња у целини, тј. печено животињско месо' и 'жива животиња намењена за печење', која су у међусобној метонимијској вези. Може се претпоставити да је смер развоја значења 'печено животињско месо' → 'животиња намењена за печење', будући да је основна представа лексеме *йеченица* везана за појам печеног меса (овакав закључак поткрепљује и редослед навођења значења у Рјечнику ЈАЗУ). У лексикографском представљању се овакве метонимијске реализације, са истом архисемом и свим семама осим једне, уобичајено представљају одвајањем тачком и зарезом у дефиницији (Гортан-Премк 2004: 78), те би тако требало и учинити: *цео брав (јагње, йрасе и сл.) исиечен (на ражњу) нарочиџо о већим йразницима Божићу и сл.; брав намењен за йечење о већим йразницима Божићу и сл.*

2.1. Парадигматски статус лексеме *йеченица* (за претходно анализирана значења), показује да се у основном значењу у функцији граматичких синонима јављају лексеме *йечење* и *йеченка* са истом лексичком и норматив-

² В. у Вуковом Рјечнику под *печеница*.

³ Под малим латиничним словима б) и ц).

⁴ Сви примери који се наводе у раду су из Грађе за Речник САНУ. Скраћеница уз пример се наводи по моделу који се користи у Речнику САНУ, в. списак у XVII књизи Речника САНУ.

ном вредности. Обе наведене лексеме реализују значење 'печена животиња (печено животињско месо)', али за разлику од лексеме *йеченка*, за коју је у грађи потврђена и семантичка реализација '(жива) животиња намењена за печење', за лексему *йечење* потврда у грађи за ово значење нема.⁵ Постоји још низ нестандардних лексема чија је употреба територијално ограничена (што се у речнику показује квалификатором *йокр. (ајински)*), које се јављају у функцији делимичних синонима за значења 'печена животиња; животиња намењена за печење'; то су: *йециво*, *йекна*, *йецивица*, *йечењак*, *йечило*. У Речнику САНУ је устаљена пракса да се такви синоними наводе уз основну лексему ради испоређења.

У функцији правог синонима за значење 'животиња отхрањена и намењена за печење о Божићу' јављају се и лексеме *божићњар*⁶ и *заоблица*. *Заоблица* није ни на који начин квалификована у Речнику САНУ, премда би са становишта актуелног стандарда морала бити.

2.2. Даље се у грађи Речника САНУ налазе примери којима се потврђују значења 'свињско, ређе говеђе, месо (сушено или свеже) дуж обеју страна кичме', нпр.:

Зар вам се баш тако допада Радојка? – Како, човјече! Ка' *йеченица* међу пршутом (Срем. 4, 224); Сад се ножићем с обе стране хртенице извади до кости дебело месо ... уздуж цијеле хртенице, а зове се *йеченица* (Јовић. 11, 117); С две огромне суве *йеченице* које су му, као бисаге преко самара, висиле с обе стране управљача, ујак је ... пристигао испред кафане (Сав. Мил. 1, 137); Хитрим потезима ваде из леђа погинулог коња дугачке, топле *йеченице* (Ђурић А. 2, 225); Удови са ртењаче зову се *йеченице* (Миј. С. 5, 31).

као и значење 'на дугуљасте комаде исечено (осушено или свеже) крто свињско или говеђе месо, пршута', настало ланчаном асоцијацијом према облику (уско, дугуљасто, попут кичме) у односу на претходно значење:

Ако се закоље говече ради сувог меса ... Најпре се изваде *йеченице*, комади без кости од бута и од меких делова (Фил. М. 6, 47); Када тако отсечемо све четири шунке, извадићемо сало ... а онда крто месо, од кога ћемо правити вешалице и *йеченице* (СБ 1938, 3); Говеђе месо се уди на уда или вјешалице, пршуте или *йеченице* (БиХ, Грђ. 3, 74).

Приметићемо да је значење 'свињско, ређе говеђе, месо (сушено или свеже) дуж обеју страна кичме', које се са становишта хронолошког (етимолошког) развоја значења јавља као секундарно, веома фреквентно у актуелној језичкој употреби, те да има способност широког лексичког слагања. То га по критеријуму доминантности значења у стандардном језику приближава статусу основног, будући да се у речницима савременог стандардног језика као основна не наводе увек етимолошки примарна значења, већ и са савременог

⁵ У лексикографској пракси устаљено је правило да се идентификује лексичка реалност у датоме времену, а не лексички потенцијал (Гортан-Премк 2004: 78), те се потенцијалне семантичке реализације не наводе.

⁶ Постоји још низ лексема које су у односу на лексему *божићњар* лексички синоними маркирани територијалном употребом: *божа*, *божићњак*, *божићњар*, *божићар*, *божићарац*, *божићка*, *божићкар* и др. В. под *божићњар* у Речнику САНУ.

становишта најубичајенија и у употреби најфреквентнија значења.⁷ Између основних и изведених значења нема увек јасне и оштре границе, што се у хијерархији лексикографског представљања полисемантичке структуре лексеме може чинити. Отуда ни поступак утврђивања значења које ће у речнику бити представљено као основно (под тачком 1. а) није увек лако и без двоумљења решив.

2.3. Лексема *печеница* реализује још и значење 'уопште комад меса (сுவог, свежег или печеног)', које се може сматрати нераспрострањеним:

Мајка ... му је ... увек по нешто слала; кад пар чарапа ... кад заструг кајмака и *печеницу* пршуте (Срем. 4, 106); Метнуо је руку у шпаг, да им да *печеницу* меса коју је носио (Миљ. 4, 108).

2.4. До сада наведена и анализирана значења лексеме *печеница* не излазе из семантичког поља „хране“, тј. имају исту архисему, те их у складу са општим лексикографским правилом да се значења са истом архисемом дају под истом тачком (раздвојена тачком и зарезом или различитим словима), ваља на тај начин представити. У Речнику МС, међутим, као ни у Речнику СЈ, то није поштовано.

3.0. Сва остала значења лексеме *печеница* у грађи за Речник САНУ маркирана су у односу на тзв. стандардну лексику општег типа (неспесијалне употребе) као нестандарднојезичка, тј. ограничене временске и територијалне употребе, или као терминолошка (са специјалном употребом),⁸ те ћемо их у главним цртама размотрити.⁹

3.1. Задржаћемо се на једном примеру, који је послужио у Рјечнику ЈАЗУ као основ за издвајање посебне семантичке реализације, по нашем мишљењу сасвим неоправдано. Реч је о стиху из народне песме (НП Петран. Б. 2, 642), на основу којег је у поменутом речнику формулисана следећа дефиниција: *комад меса на живу чељадету*, са напоменом: *само у њимјеру: Куд удара љути Херцеговац, печенице одлијећу меса, а из рана крвца удараше*. Сама чињеница да је значење потврђено само једним примером изазвала је сумњу, коју је детаљна провера шире контекста оправдала. Контекст је потврдио да печенице меса не одлијећу са живог чељадета (како стоји у Рјечнику ЈАЗУ), већ са витке бедевје, дакле, кобиле:

Куд удара црни Арапине, | Ватра сипа низ коња дорина, | Просипа се до земљице црне, | Па по земљи припаљује траву; | Куд удара љути Херцеговац, | Печенице одлијећу меса, | А из рана крвца удараше, | па

⁷ Уп. у „Предговору“ Речника МС, стр. 13: „Код речи са више значења полазило се од најубичајенијих и најраспрострањенијих“.

⁸ Забележена су следећа терминолошка значења: ботаничка: врста гљиве *Lactarius volemus*; врста гљиве *Lactarius deliciosus*; врста гљиве *Psalliota campestris*; бела бундева *Cucurbita pepo*; и зоолошка покрајинска: врста рибе *Abramis brama*; врста рибе *Blicca bjkorkna*; врста рибе *Abramis vimba*.

⁹ О раслојености лексикона и одређивању статуса његових јединица, као и о начинима представљања у речницима в. Ристић (2006, посебно поглавља „Нормирање и типови информације у дескриптивном речнику“ и „Стилске информације у дескриптивном речнику“) и Радовић-Тешић (2009, посебно поглавље „Употребна вредност лексике“). О територијалној раслојености и дијалекатској лексичи у речницима се такође доста писало, в. нпр. Пешикан (1982), Симић (1984), Стијковић (2000), Петровић (2002), Лазих-Коњик (2009).

залива зелену травицу: | Обори се витка бедевија ... | Брже дорат, | брже бедевија ... (НП Петран. Б. 2, 642).

Стога се на основу овог примера не би могла установити наведена семантичка реализација (онако како је то урађено у Рјечнику ЈАЗУ), већ је пример пре потврда за раније констатовано значење: 'уопште комад меса (свежег или печеног)', које би се у великом описном речнику евентуално могло прецизирати: 'комад меса одваљен од живе животиње'.

3.1.1. Могуће је да је на погрешну интерпретацију значења лексеме *печеница* у поменутом примеру у Рјечнику ЈАЗУ навело данас застарело анатомско значење 'део човечјег тела између плешака', које ова именица реализује само у облику множине:

Лоше гађа, ма добро погађа, | Више паса посред *печеница* (НП Вук 8, 246); Али је и он несретњик ... у *печенице* претучен (Вук 18, 167);

а које се у савременој поезији јавља као језичко-стилско средство:

Ја спучио у печенице, уоблио вратом, мишице ми засукане као овнујски рог (Килибарда 3, 8); Пази да се млаз не прекине, | е цијела шума стане, | а вазда су близу | да ти сложе пушке међу печенице! (Бећ. М. 2, 13).

У Рјечнику ЈАЗУ се даје кратко објашњење његовог порекла: У *шом* значењу *ријеч се печеница исцрва ујошребљавала јамачно за који дио шијела живошћинскога, који је добар за печење и јело, ја шошћо се то значење заборавило, иренесено је и на дио човјечеја шијела, са упућивањем на руски, чешки и словачки језик у којима се јављају слични облици са значењем дела човечјег тела (рус. печень *јетра*, чеш. реџенка *бубреј*, слов. џерна реџенка *јетра*). Чини нам се да се овде ипак ради о платисемичном ширењу значења, попут оног у случају основног значења лексеме *лава*, дакле 'део тела човека и део тела животиње', а не о метафоричком преносу са животиње на човека, будући да су такви преноси по правилу експресивно обележени (Гортан-Премк 2004: 107, 108), што овде није случај.*

3.2. Лексемом *печеница* се осим меса (као хране) у различитим крајевима српског језичког простора именују и различите врсте намирница које се пеку и користе у исхрани човека – бундева (Јутарња бундева *печеница* замислила на дасци (Матић М. 1, 14)) и кукуруз: (Хирц, РЈА). И ова значења су деривирана из основног значења глагола *печети*, а функција суфикса *-ица* у деривацији није семантичке већ граматичке природе.

3.3. У покрајинским говорима забележена су још и значења 'смотуљак од сламе који се ставља испод самара да самар мање жуља' (*Печенице* су комади од сламе, шта се утирају на краје, да самар мење туче живину (Пољница, Иван. Ф., ЗНЖ 9, 104)), и значење 'једна од горње две пречаге, даске на самару које спајају задњи и предњи део самара, калуђерица' (У главару на самару су утакнуте „калуђерице“ или „печенице“ ... и „страмнице“ (Мићевић Љ. 1, 34)). Оба ова значења деривирана су из секундарног значења глагола *печети*: 'причињавати, задавати бол'.

4.0. Деривација именице *печеница* је слабо развијена, свега три деривата: присвојни придев *печеничин*, *-а*, *-о* потврђен примером: Многи људи, у шабачком крају, имају обичај да печеницу не убијају секиром него крупицом соли у чело, па крв *печеничину*, с том сољу помешану, после дају марви (Мил. М. Ђ. 34, 161), релациони придев *печенични*, *-а*, *-о* потврђен двама примерима из истог

извора: У војничку храну спада: хлеб; месо ... пиће и *йеченично* продоволство (Јок. 1, 443), и деминутивна именица *йеченчић* са потврдама из народних песама, нпр.: У руке му, коледо, | Три ножића ... | Другим реже, коледо, | *Печенчиће*, коледо (НП, Станојевић М., ГлЕМ 1930, 94); сви деривата имају за мотивационо значење 'печена животиња'. Сиромашна деривација је очекивана будући да је лексема *йеченица* дериват, а деривати се по правилу даље мало развијају (Гортан-Премк 2004: 129).

5.0. Уместо закључка, предложимо могућну семантичку идентификацију лексеме *йеченица* у великом речнику какав је дескриптивни *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*. Како ће значења бити представљена у неком речнику утиче више фактора: концепција и обим речника (речник малог обима, средњег или великог обима, тезаурус), лексикографске конвенције, субјективна пропена и знање лексикографа, развијеност и достигнућа лексиколошке и лексикографске теорије и др. Треба узети у обзир и да су проблеми на које се наилази у току лексикографске обраде лексема, нарочито у процесу израде текста великог дескриптивног речника, какав је *Речник САНУ*, и бројни и сложени, да захтевају језички свестраног и врсног лексикографа, те да се често решавањем појединих проблема у лексикографској пракси отвара пут будућој лексикографској и лексиколошкој теорији.

Као примарно значење, под бројем 1. а.: *йечено месо као јело, йечење, йеченка*; под б.: *цео брав (јајње, йрасе и сл.) исйечен (на ражњу) нарочитио о већим йразницима, Божјићу и сл.; брав намењен за йечење о већим йразницима, Божјићу и сл.*; в.: *свињско, ређе йовеђе, месо (сушено или свеже) дуж обеју сйрана кичме; исп. лонза.*; г.: *на дуџуљастие комаде исечено (осушено или свеже) кријо свињско или йовеђе месо, йршуџа.*; д.: *уојшџие комад меса, свежеј или йеченој*. Под бројем 2, са квалификатором *засйарело* и податком о граматичком броју *само у множини*, било би значење: *део човечеј шела између йлеђака*. Затим би следила термиолошка значења, која се односе на ботаничку и зоолошку терминологију, и на крају покрајинска значења.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и орјанизација лексичкој сйстема у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Део 2: Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Лазић-Коњик 2009: Ивана Лазић-Коњик, „Обрада дијалектизама у Речнику САНУ“, *Српски језик XIV/1–2*, Београд, 629–636.
- Петровић 2002: Драгољуб Петровић, „Дијалекатска лексика и речник стандардног језика“, у: *Дескриптивна лексикографија сйандарној језика и њене йеоријске основе*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 277–283.
- Пешикан 1982: Митар Пешикан, „О селекцији речи у описним речницима“, у: *Лексиколопија и лексикографија*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 209–215.

- Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речним: и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Симић 1984: Милорад Симић, „Дијалекатска лексика и њен однос према књижевној лексици“, у: *Лексикологија и лексикографија*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 171–174.
- СТИЈОВИЋ 2000: Рада Стијовић, „Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ и дијалекатска лексика“, *Јужнословенски филолоџ LVI/3–4*, Београд, 1121–1127.

РЕЧНИЦИ

- Вуков Рјечник: Вук С. Караџић, *Српски рјечник*, Беч, 1818.
- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1978.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српско(охрватско)н језик, 1959–.
- Речник СЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Рјечник ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1882–1976.
- Skok: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Резюме

Ивана Лазич-Кониќ

О ВОЗМОЖНОСТЯХ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЛЕКСЕМЫ ПЕЧЕНИЦА В БОЛЬШОМ ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ СЕРБСКОГО ЗВЯКА САНИ

В настоящей работе на основании материала большого Словаря САНИ, а также на основании имеющихся определений в других словарях, проведен семантический анализ лексемы *печеница*, позволяющий предложить возможный способ будущей лексикографической обработки данной лексемы, в первую очередь в большом Словаре САНИ. Имеющаяся семантическая идентификация в данной работе дополнена, отмечены также имеющиеся промахи и ошибки, наличествующие в прежних истолкованиях. Автор также указывает на целый ряд сложных проблем, связанных со сложной лексикографической работой.